

Az értelmiségi lét felé haladó roma fiatalok identitásalakulása

Annak ellenére, hogy a cigányság Magyarországon a társadalomtudományok által erősen kutatott csoport, továbbá hogy jelentős társadalmi problémák vetődnek fel vele kapcsolatban, a pszichológia területén kevés ilyen témájú tanulmányt találunk. Ennek oka talán a téma etikai érzékenységében, és kutatásának módszertani nehézségeiben ragadható meg. Ennek ellenére megfigyelhető, hogy a cigányság kérdése egyre jobban foglalkoztatja a pszichológusokat. Erre például szolgálnak az itt leírtakhoz hasonló módszertant használó, roma identitást, cigányság-reprezentációt vizsgáló kutatások (Bokrétás és mtsai., 2007; Tóth, 2008). Úgy vélem, a cigány etnikum lélektani szempontú kutatása elengedhetetlen, mert így nagy mennyiségű információt gyűjthetünk és értelmezhetünk tudományos szemszögből, melynek szerepe lehet társadalmi jelentőségű problémák kezelésében, fejlesztő programok kidolgozásában, hasznára válhat gyakorlati szakembereknek – pedagógusoknak, iskolapszichológusoknak, nevelési tanácsadók dolgozóinak..

Bevezetés

Ebben a kutatásban az értelmiségi lét felé haladó roma fiatalok identitásának alakulását és ezzel kapcsolatban cigányság-reprezentációját szeretném vizsgálni. Azt, hogy hogyan hat, főképp az etnikai önazonosság-tudatra, az, hogy ezek a fiatalok saját csoportjuk „fölé emelkednek” a többségi társadalom értékrendje szerint, s annak integráns részévé válnak. Ahhoz, hogy a hipotéziseket felállíthassam, szükséges néhány alapfogalom tisztázása.

Először szeretném leszögezni, hogy a roma és a cigány szavakat egymás szinonimáiként használom, mint ahogy ezt ajánlja összefoglaló munkájában Dupcsik (2009) is. A cigányságot Szuhay (1999) meghatározása nyomán etnikumként definiálom, melynek alapja a közös kultúra, nyelv, közös eredet és történelem tudata; szemben az antropológiai jelleg alapján való meghatározással (Hermann, 1983, idézi Dupcsik, 2009), vagy a szociális kategóriaként való értelmezéssel (Kemény, 1976). Az etnikumhoz való tartozás Magyarországon hivatalosan saját döntés kérdése, így kutatásomban is eszerint járok el: azt tekintem romának, aki annak vallja magát. Ezen álláspont mellett érvel Ladányi és Szelényi (1997) is, szemben Kertesi (1998) nézetével, mely szerint azt kell romának tekintenünk, akit környezete annak ítél.

Az identitás meghatározásánál Erikson (1991) definíciójára támaszkodom, mely szerint „az identitás: a személyes azonosság és folyamatosság szubjektív érzésének megléte [...] Egyedülálló egységgé ötvöződik benne mindaz, ami adott [...] a szabadon választható szerepekkel, foglalkozási lehetőségekkel, felkínált értékekkel”. Ez a meglehetősen komplex definíció magába foglalja a humán identitást (Erős, 2001): az emberiséghez

való tartozás tudatát, mely lehetővé teszi, hogy személyként észleljük magunkat, a társas identitást: saját és külső csoport megkülönböztetését, valamint a személyes identitást: önmeghatározást másokhoz viszonyítva (Brewer és Weber, 1999). Ezen kívül szólni kell az etnikai identitásról, mely a társas identitás egy speciális formájaként egy etnikai csoporthoz való tartozás érzését jelenti. A roma identitás ezen kívül kisebbségi identitásként is meghatározható. Ennek jellegzetes formáit írja le Erős (2001) identitásfenyegetés esetén: asszimiláció, identitásválság, marginális identitás, disszociatív identitás, valamint Biendorffer (2001) identitásfenyegetés nélkül, ez a kettős identitás.

A roma identitás témakörében készült empirikus kutatások eredményei is kimutatták ezeket az identitásstratégiákat: Feischmidt (2008) interjú vizsgálatában az asszimiláció, az identitásválság és a kettős identitás megjelenését írja le három sikeres roma családnál. Ennél átfogóbb, nagyobb vizsgálatban Tóth (2008) sikeres romák körében a kettős identitást találta a leggyakoribb identitásstratégiának. Emellett talált bizonytalan – identitásválságra utaló – etnikai kötődést, disszociatív identitást és újra felfedezett identitást. Ez azt jelentette, hogy az asszimilált családban felnövekvők gyakran fedezték fel maguknak felnőtt korukban a cigány kultúrát, s vált ez fontossá számukra.

Végül szeretném megemlíteni Bokrétás, Bigazzi és Péley (2007) kutatását, melyet pécsi gimnazista diákokkal végeztek. Szóasszociációkat használva szerették volna feltérképezni az interjúalanyoknak a cigánysághoz, a többségi társadalomhoz és saját magukhoz való viszonyát. Azt találták, hogy a roma fiatalok identitása leginkább a „mással való azonosulásban ragadható meg” (Bokrétás és mtsai, 2007). Tehát magukat mint egy diszkriminált, elutasított csoport tagjait érzelik, ami mellett megjelenik az elfogadás vágya. Fontosnak bizonyultak továbbá a csoportban betöltött szerepek, csoportértékek. A gimnazistákra individualistább szemléletmód volt jellemző, ami magával vonta a családi normák elutasítását. A sajátcsoport elutasításában és a többségi társadalom idealizálásában nagy veszélyt látnak a szerzők (Bokrétás és mtsai, 2007).

A kutatás során a következő kérdésekre szerettem volna választ kapni:

- Megtartott-e a roma identitás, és ha igen, milyen erősen?
- Milyen identitásstratégiát választott a vizsgálati személy?
- Milyen elemeket tartalmaz a vizsgálati személyek identitása?
- Milyen a vizsgálati személyek cigányság-képe? Ez mennyiben mutat átfedést az identitás interjú során felszínre került elemeivel?

Az ezt megelőző vizsgálatok alapján a következő hipotéziseket állítottam föl:

- Azt feltételezem, hogy bizonyos mértékben minden vizsgálati személy roma identitása megmaradt, hiszen a vizsgálatra ez alapján kerestem őket, ez alapján vállalkoztak.
- Feltételezem, hogy a hagyománytisztelő család, a roma környezet, az elfogadó „fontos mások”, a sikeres beilleszkedés elősegíti a roma identitás fennmaradását, megerősödését.
- Feltételezem, hogy e tényezők bármelyikének hiánya gyengíti a roma identitást.

„Én nem tartom magam annak, én már nem tartom magam annak [cigánynak]. [...] Engem már nem befolyásol annyira az, hogy én cigány vagyok. Mert nem vagyok az. Eleve félvér vagyok, ott kezdődik. Kultúrát nem őröm, asszimilálódtunk gyakorlatilag, és nem... magyar néptáncolok, tehát... De még magyarnak sem érzem igazán magam.” (G. K. egyetemista lány, 20 éves)

– Feltételezem, hogy a roma környezet megléte vagy hiánya, a családi szocializáció, az elfogadó vagy elutasító „fontos mások”, a beilleszkedés sikeressége befolyásolni fogja, milyen identitásstratégiát választ az egyén.

– A hagyományörző család, a tapasztalt elfogadás és a sikeres beilleszkedés kettős identitást eredményez.

– A család asszimilációs törekvései, a nem-roma környezet és a sikeres beilleszkedés asszimilációhoz fog vezetni.

– Erős vagy gyenge családi identitás és hagyományörzés sikertelen beilleszkedés és elutasítás mellett fenyegetett identitáshoz vezet, eredménye lehet identitásválság, marginális identitás vagy disszociatív identitás.

– Úgy vélem, hogy a fiatalok identitása főként olyan elemeket tartalmaz, amelyek összeegyeztethetők a többségi társadalom normáival, elvárásaival. A cigány kultúra más elemeit elutasítják, vagy nem tartják majd fontosnak.

– A cigánykép pozitív és negatív elemeket egyaránt tartalmaz majd. A cigánykép tartalmaz olyan elemeket, amelyek a résztevérségre, csoporttagságra utalnak, és olyanokat is, amelyek egybeesnek a többségi társadalom roma-reprezentációival.

Módszerek

Vizsgálati személyek

A vizsgálati személyek kiválasztásának szempontjai: roma származású, magukat romának valló egyének legyenek, akik sikeresen végeznek valamely gimnáziumot vagy felsőfokú iskolát. Fontosnak tartottam, hogy az általuk látogatott oktatási intézmény többségi iskola legyen, tehát hogy a közeg nagy részét nem-roma tanulók alkossák. Vizsgálati személyeimet közvetítőn keresztül, vagy elektronikus levélben értem el, minden esetben kimerítően tájékoztattam őket a kutatásról. A részvétel minden esetben önkéntes alapon történt, a 18 éven aluliaktól szülői beleegyezést kértem.

A vizsgálatban 11 diák vett részt, ebből 7 gimnazista, 4 egyetemista. Életkor szerint 3 fő 16 éves, 2 fő 17 éves, 1 fő 18 éves, 1 fő 19 éves, 3 fő 20 éves, 1 fő 30 éves. Nemek szerint 7 lány és 4 fiú vett részt. Lakhely szerint hatan éltek falun, ketten kisvárosban, hárman vidéki nagyvárosban. Tanulmányaikat mindannyian vidéki nagyvárosokban végezték. A gimnazisták közül öten vettek részt Arany János Tehetséggondozó Programban, amely a jó képességű, de hátrányos helyzetű fiatalok segítésére hivatott. Az egyetemisták szakjai a következők voltak: andragógia, óvodapedagógia, szociológia és filozófia. A vizsgálati személyek családjuk anyagi helyzetét átlagosnak vagy átlag alattinak ítélték.

Vizsgálati eszközök

A vizsgálat során minden arra vállalkozóval interjút vettem fel, melynek három alegysége volt. A bevezető részben egy, a demográfiai adatokra vonatkozó kérdőívet kérdeztem le (I. Melléklet – Adatok). Ezt egy félig strukturált interjú követte, melyben a családi szocializációról, a hagyományörzésről, az iskolákról, a beilleszkedésről, az esetleges elutasításról, valamint romákkal kapcsolatos érzéseikről, gondolataikról kérdeztem a vizsgálati személyeket (II. Melléklet – Mintakérdések). Azért választottam a kvalitatív interjú módszerét, mert nem állt rendelkezésre már bevált kérdőív, valamint kevés olyan kutatás készült a témában, amely alapul szolgálhatott volna egy ilyen mérőeszköz kifejlesztésére. Ezen kívül fontosnak tartottam a téma árnyalt kifejtését, az egyéni véleménykülönbségek megmutatását, amelyre az interjú nagyobb teret ad, mint egy kérdőív. Továbbá az interjú során lehetőség volt az esetleges félreértéseket, kételyeket, bizonytalanságokat azonnal tisztázni, pontosítani, ami egy ilyen érzékeny, nehezen megragadható

téma esetében elengedhetetlen. A beszélgetés harmadik alegységét egy asszociáció képezte, melynek ötletét Bokrétás és munkatársainak vizsgálatából (2007) kölcsönöztem. A személyektől a cigány/roma szavakra kértem 4–5 asszociációt, gyors, rövid válaszokat. Arra voltam kíváncsi, milyen összképet mutatnak a válaszok, valamint hogy ezek mennyire állnak összhangban az interjú többi részében elmondottakkal.

A vizsgálat menete

Az interjút nyugodt, csendes helyen vettem fel a vizsgálati személyekkel, ahol lehetőség szerint ketten tartózkodtunk. A vizsgálati személyeket az interjú előtt részletesen tájékoztattam a részvétel önkéntességéről, a várható kérdések jellegéről, az adatkezelés módjáról. Tájékoztattam őket, hogy a beszélgetésről hangfelvétel készül, amelynek soráról ők rendelkezhetnek. Az interjú 20–30 percet vett igénybe, melyben a minta kérdés-sorban is jelölt témákat jártuk körül. Az interjúból véletlenül kimaradt kérdéseket e-mailben kérdeztem meg, ezekre részben kaptam válaszokat. A vizsgálat elkezdése előtt témavezetőm etikai jóváhagyását kértem (III. Melléklet). Az interjú során birtokomba jutott adatokat, hangfelvételeket bizalmasan kezeltem.

Eredmények

Az eredmények elemzése során egyrészt törekedtem arra, hogy minél jobban megőrizsem az interjúmban megjelenő egyéni különbségeket, árnyalatokat, másrészt igyekeztem az adatokat objektíven értékelni és bemutatni, az eredményeket a lehetőségekhez mérten operacionalizálni. Az interjúkat tartalmi szempontból elemeztem, számítógépes program használata nélkül. Az asszociációk elemzéséhez Bokrétás és munkatársai (2007) módszerét használtam.

A roma identitás megjelenése. Az identitás elemei

A roma identitás megjelenését és erősségét annak alapján elemeztem, hogy az illető (1) romának tartotta-e magát, mennyire tartotta ezt fontosnak, (2) mennyire ismerte és tartotta fontosnak a hagyományokat, mennyire tartotta hagyományosnak családját, (3) beszélt-e vagy tanult-e valamilyen cigány nyelvet, tervezte-e ezt a jövőben, (4) milyen romákkal kapcsolatos attitűdjei mutatkoztak meg, (5) tervei közt szerepelt-e cigánysággal kapcsolatos tevékenység, (6) gyerekeinek átadná-e a cigányságról, hagyományokról, nyelvről szerzett tudást.

Amennyiben a vizsgálati személy az első kérdésre nemleges választ adott, a minimális roma identitás kategóriába soroltam. Két egyénnél találtam ezt. A minimális roma identitás azt jelentette, hogy az interjúra való jelentkezéskor a személyek romának vallották magukat, ez számukra mégsem jelent semmit, nem azonosulnak vele. Az, ami miatt mégis cigánynak mondták magukat, csak a bőrszín és a származás – elfedhetetlen és megváltoztathatatlan tulajdonságok, amelyek alapján a környezet így címkézheti őket. P. D. minimális identitása azzal magyarázható, hogy őt horvát nemzetiségű nevelőszülők fogadták örökbe, így inkább ahhoz a kultúrához kötődik, azt vallja magáénak. A cigányságot inkább mellékes tulajdonságként kezeli.

„– Neked mit jelent az, hogy roma vagy?

– Hát tulajdonképpen nekem... abszolút olyan embernek tartom magam, mint akárki más. Ugyanúgy benne vagyok olyan környezetben, ahol vannak mások.[...] Jó, én ez miatt kedvezményeket nem kapok semmiben, még most szerintem ez nem minden. Én annak örülök, hogy ennek ellenére engem elfogadnak mások...” (P. D. gimnazista fiú, 17 éves)

A második minimális roma identitással rendelkező lány G. K., aki vegyes, már asszimilálódott családban nőtt fel. Ő ismer babonákat, hagyományokat, de nem érdekli a cigányság, érzelmileg elhatárolódik.

„Én nem tartom magam annak, én már nem tartom magam annak [cigánynak]. [...] Engem már nem befolyásol annyira az, hogy én cigány vagyok. Mert nem vagyok az. Eleve félvér vagyok, ott kezdődik. Kultúrát nem örözöm, asszimilálódunk gyakorlatilag, és nem... magyar néptáncolok, tehát... De még magyarnak sem érzem igazán magam.” (G. K. egyetemista lány, 20 éves)

A minimális roma identitással rendelkezők nem tartják fontosnak cigányságukat, sem a kultúra vagy a nyelv ismeretét. Nem kívánnak a jövőben romákért tevékenykedni, a cigányságra kívülről tekintenek. Ennek ellenére nem próbálják tagadni vagy elkendőzni roma származásukat.

A második kategóriát közepes roma identitásnak neveztem, amely heterogénebb kategória, mint a másik kettő. A gyenge és az erős identitás közti tartományt fogja át. Itt sem alcsoportokat nem tudtam képezni, sem az identitás pontos erősségét nem tudtam meghatározni, hiszen minden személynél más és más faktorok csúcsosodtak ki. A csoport közös vonása, hogy roma identitásuk vállalt és átélt, de emellett más identitásstruktúrák is megjelennek.

A családot általában egyáltalán nem, vagy enyhén hagyományosnak tartják. A megőrzött hagyományok közt leggyakoribb a virrasztás, és egyes családi rangsorra, szerepekre vonatkozó hagyományok.

„... ilyen nagyon alap dolgok. Mondjuk a temetés például. Meg a kajálás például. Tehát anyám, az nem eszik velünk, mert kiszolgál minket. Tehát ő főz, ha ebédelünk, főz egész délelőtt, leülünk, kiszolgál bennünket, mi jóllakunk [...] anyám dolgozik, és ő utána eszik.” (P. A. egyetemista férfi, 30 éves)

Voltak, akik kritikával éltek a hagyományokkal szemben. Úgy vélték, ezek nem korszerűek, fölöslegesek. Így voltak, akik nem tartották őket, vagy ha tartották, ezt nem kívánták gyermekeiknek továbbadni.

„Az az igazság, hogy szerintem – én ezt szoktam hangoztatni, és ennek nem örülnek – szóval szerintem ezek már idejétmúltak. Jó, hagyjuk meg azokat, amik még a mai korban hasznosíthatók. De szerintem nagyon sok olyan van, amit a mai korban fölösleges megtartani, mert csak visszamaradottságot tükröz.” (M. T. 20 éves egyetemista lány)

Azt találtam, hogy az identitásban főleg olyan elemek kaptak helyet, amelyek összeegyeztethetők voltak a többségi társadalom értékrendjével. Ilyen volt a zene – ketten beszéltek arról, hogy számukra a cigányság a zenei kultúrát jelenti – vagy a nyelv, vagy a kultúra egyéb részei. A nyelvet csak egy lány beszélte, de többen tanulták, vagy tervezték ezt. Fontos azonban, hogy a nyelvtanulást sokan érdekességnek, hobbinak gondolták. Így volt ez a kultúra mélyebb megismerésével. Ezt sem tartották kardinális pontnak, egy alapszinten túl.

Ketten nőttek fel olyan környezetben, ahol gyakrabban találkoztak romákkal, négyen viszont úgy, hogy szinte soha. Egy fiú mesél családjá asszimilációs törekvéseiről, melyek folytán nem engedték roma társaságba.

„... ami kitűnt, hogy nem engedett sokszor játszani a faluban, nem engedett játszani azokkal, akik tipikusan cigány körzetekből származtak. Azok máshogy is voltak kicsit nevelve, és hát ebből kifolyólag nem is tudtak úgy viselkedni, ahogy kellett volna.” (P. A. egyetemista férfi, 30 éves)

Az elmondottakból úgy tűnik, hogy a roma környezet és a hagyományos család hiánya több szempontból is csökkentheti a roma identitást: az egyén nem találkozik nap mint nap a cigány nyelvvel, hagyományokkal, ellenben találkozik a többségi társadalom kultúrájával és elvárásaival. Emellett a családi hagyományok elhagyása asszimilációs attitűdökre is utalhat.

A harmadik csoportba soroltam azt a három főt, akiknél erős roma identitást találtam. Mindhárman roma többségű környezetből származtak, és a családot inkább hagyományosnak értékelték. Két családban beszélték a beás nyelvet, amelyet a gyerekek is értettek. A harmadik család egy romungró zenészcsalád, akik történetüket több generációra vissza tudják vezetni. Itt ez jelenti a hagyományosságot, eköré épül az identitás. Mindannyian büszkék voltak roma származásukra, fontosnak tartották ezt.

„Hát én büszke vagyok arra, hogy roma vagyok, szóval ezt mindenképpen elmondanám. [...] és szeretnék majd megtanulni azon a nyelven, mert én azt a magaménak érzem, ugyanúgy, mint a magyar nyelvet. És hát nem tudom, mit jelent ez nekem. Hát mi őrizzük a hagyományainkat mai napig.” (B. T. gimnazista lány, 19 éves)

„De hát nem tudom, én szeretek roma lenni, megmondom őszintén. Szerintem ez egy jó dolog.” (K. D. gimnazista fiú, 17 éves)

„– Számodra fontos az, hogy roma vagy?”

„– Igazából igen. Én büszke vagyok arra, hogy az vagyok, hogy ide is el tudtam jutni attól, hogy az vagyok...” (L. T. gimnazista fiú, 16 éves)

Az ő identitásukban szerepet játszott a nyelv, a hagyományok és a csoporttagság (aktív részvétel a roma közösségben). Jellemezte őket a cigányág nyílt vállalása annak ellenére is, hogy tartottak a diszkriminációtól. Ennek ellenére nem jelent meg az interjúkban a szándék, hogy a jövőben romákért tevékenykedjenek. Egy fiú beszélt arról, hogy ő példát szeretne mutatni a többi cigánynak szorgalmával és kitartásával.

Ki kell térni a megtapasztalt elutasítás, diszkrimináció és beilleszkedés kérdéseire is. A vizsgálati személyek mindegyike szembesült már kisebb diszkriminációval a kortársak részéről – így piszkálódással, rosszinulatú megjegyzésekkel. Elmondásuk szerint ezek azonban nem voltak súlyosak, általában rövid ideig tartottak, sokszor komolytalanok voltak; ennek ellenére volt, hogy erősen bántónak érezték őket. Vannak viszont, akik pozitív tapasztalatokról is beszámolnak: bár piszkálták őket, mindig voltak, akik melléjük álltak, megvédték őket. Összegezve, a megtapasztalt elutasítás mértéke minden személy esetében hasonlóan tűnt. Többen megjegyezték, hogy valószínűleg kivételes, hogy őket ritkán éri diszkrimináció. Ezt annak tulajdonították, hogy megjelenésükben, viselkedésükben nincs semmi olyasmi, ami elütne a többségi társadalom normáitól. Emellett ez utalhat egy fenyegetettség-érzésre, valamint egy kényszerre is: a személy nem térhet el a többségi társadalom normáitól, mert akkor az elutasítja majd.

Az interjúalanyok mindegyike sikeresen beilleszkedett a kortárs közösségbe. Többen hangsúlyozták a társas kompetenciáikat és a szociális sikereket: mindannyian aktív tagjai a közösségnek. Mindez az általános iskolás visszaemlékezésekben is megjelenik. Így a beilleszkedés és a megtapasztalt elutasítás identitásra gyakorolt hatását nem tudjuk meghatározni, hiszen ezek a vizsgálati személyek esetében nem mutattak jelentős eltérést.

„Hát én büszke vagyok arra, hogy roma vagyok, szóval ezt mindenképpen elmondanám. [...] és szeretnék majd megtanulni azon a nyelven, mert én azt a magaménak érzem, ugyanúgy, mint a magyar nyelvet. És hát nem tudom, mit jelent ez nekem. Hát mi őrizzük a hagyományainkat mai napig.” (B. T. gimnazista lány, 19 éves)

Identitásstratégiák

Az identitásstratégiák megállapításakor összegeztem az identitás erősségét, az identitáslelemek minőségét (öröklött/tanult, centrális/perifériális), azt, hogy jelen van-e identitásfenyegetés, és azt, hogy jelen van-e a roma identitás mellett más identitás – tehát hogy megjelenik-e a kettős identitás.

P. D. esetében, ahol minimális roma identitás állt fenn, nem tudtam megállapítani az identitásstratégiát, hiszen itt a nevelőszülők hatása sokkal jelentősebb, mint a cigány identitás, viszont erre az interjú során nem tértünk ki.

G. K. volt a másik, akinek minimális volt a roma identitása. Az ő identitásstratégiája identitásválság, melyet ő maga definiál:

„Úgy konkrétan nem tudom nagyon behatárolni magamat. Identitásproblémáim vannak. [...] Azt nem hinném, hogy cigány vagyok, vagy nem vagyok cigány, vagy magyar vagyok. Nem, hanem sok hatás éri az embert úgy egyáltalán, és engem az zavar. [...] Igazából soha nem tudja behatárolni magát. Legalábbis nekem soha nem sikerült.” (G. K. egyetemista lány, 20 éves)

Tehát itt nem elég erős se a roma, se a magyar identitás ahhoz, hogy vonatkoztatási keretként szolgáljon. Ennek oka lehet a családi identitás bizonytalansága: az anya magyar, az apa asszimilálódott roma, aki cigányságát az indiai származásban ragadja meg. S ugyan az indiai kultúra vonzó G. K. számára, ez sem lehet identitásának meghatározója, hiszen ennek nem részese.

Egy személynél jelent meg a marginális identitás előképe: ugyan jelen volt a roma identitás, úgy tűnt, ez egyre inkább periférikus lesz, és helyette egy karrierjében sikeres ember ideálképe volt az, amivel a személy azonosult. A cigányság pedig úgy jelent meg, mint „egy tulajdonság a sok közül”.

„– Neked mit jelent az, hogy cigány vagy?”

„– Hm, semmit. Szerintem ugyanúgy vagyok, mint a többiek. Attól, hogy nem ismernek, az az ő dolguk. Ezért fontos, hogy mit gondolnak rólam. Hogy ne azt gondolják, hogy bűdös kis paraszt, de azt se, hogy letagadja, hogy ő az [roma]. Ezért fontos a megjelenés, és az, hogy mit gondolnak rólam...” (B. M. gimnazista, 16 éves)

„– Szóval neked fontos a tekintély?”

„– Nagyon! Nekem fontos az, hogy mások mit gondolnak rólam. Az az egyik legfontosabb dolog!...” (B. M. gimnazista, 16 éves)

Az ilyen jellegű identitásalakulás okaként feltételezhetünk teljesítményorientált családi vagy iskolai szocializációt. Ezen kívül fontos felfigyelni a vizsgálati személy azon gondolatára, mely szerint, ha az embert sztereotípiák alapján ítélik meg, soha nem fogják nagyra tartani, ezért saját teljesítményével kell felülemelkednie ezen.

Őt vizsgálati személynél találtam kettős identitást. Ez azt jelentette, hogy a roma és a magyar identitás nagyjából egyenlő fontossággal voltak jelen egymás mellett, kiegészítve egymást. Kettős identitásukról így nyilatkoztak a megkérdezettek:

„Magyar vagyok végül is, itt Magyarországon születtem, de a származásom az cigány” (B. K. egyetemista lány, 20 éves)

„Én alából magamat inkább cigánynak tartom. De nekem ez nem is gond. Ezt bárhol elmondom. [...] Most nyilván külföldön megkérdezik, akkor azt mondom, magyar vagyok. [...] De szóval így kettős. Magyar is, cigány is.” (P. A. egyetemista férfi, 30 éves)

Ezen a csoporton belül egy esetben tapasztaltam újra felfedezett identitást. Ez azt jelentette, hogy a vizsgálati személy családja nem hagyományos, a cigány kultúrával később, kamaszkorában ismerkedett meg, akkor vált ez fontossá számára (Tóth, 2008). Ez azt is

magával vonja, hogy a lány cigányság-képe meglehetősen idealizált, főként pozitív, külső szemlélő számára is látható elemeket tartalmaz (zene, tánc, népszokások, történelem).

„...szerintem ez egy annyira érdekes kultúra, hogy örülök, hogy a részese lehetek. Szerintem annyira érdekesek a szokásaik, meg a hagyományaik. Mondjuk én nem követem őket, de nekem nagyon tetszenek...” (L. G., 17 éves gimnazista lány)

Annál a három személynél, ahol a roma identitás erős volt, nem került említésre a magyar identitás. Ezekben az esetekben közös volt, hogy a vizsgálati személyek hagyományosabb családokból, roma környezetből származtak. Két családban beszéltek a beás nyelvet, a harmadik fiú is tervezte valamelyik cigány nyelv elsajátítását. Mindhárom büszkéek voltak arra, hogy cigányok, és erre abból az aspektusból még büszkébbek voltak, hogy teljesíteni tudták a többségi társadalom elvárásait. Ők számoltak be a legkevesebb megtapasztalt elutasításról.

Annak ellenére, hogy itt nem jelent meg a magyar identitás, vonakodnék a disszociatív identitás megállapításától, ugyanis ez azt jelentené, hogy az identitásfenyegetés hatására az egyének kizárnák a többségi identitást, felerősítve kisebbségi identitásukat. Itt viszont azt látom, hogy a roma identitás önmagában elég erős ahhoz, hogy a személyeknek stabil vonatkoztatási keretként szolgáljon, s emellett nincs szükség kiegészítő identitásra. Ezzel együtt nem jelenik meg a többségi társadalom normáinak, értékeinek elutasítása. Ezt támasztja alá az is, hogy mindannyian jól integrálódtak, és teljesítik az oktatási rendszer elvárásait, beilleszkedtek a kortárs csoportba.

A cigányság reprezentációja

A cigányság reprezentációjának feltérképezéséhez először a cigány/roma szavakra adott asszociációkat elemeztem, majd az interjú ezzel kapcsolatos részeit vizsgáltam meg. Az asszociációkat pozitív-semleges-negatív tartalmi kategóriákba soroltam. Fontos megjegyezni, hogy az osztályzást – az objektivitásra való törekvés ellenére – szubjektív nézőpontom valamelyest torzíthatta. Azoknál a szavaknál, ahol pozitív és negatív értéktöltetet is találtam, a semleges kategóriát választottam. Úgy véltem, ezek a szavak a kontextus függvényében válhatnak értéktelletté, viszont a módszer nem adott alkalmat arra, hogy ez a kontextus megjelenhessen.

A további adatelemzéshez a Bokrétás és munkatársai (2007) cikkében leírt módszert használtam, melynek segítségével az asszociációk összpolaritását számítottam ki. Így egyrészt megtudhattam, hogy az asszociációk közt milyen arányúak a pozitív, illetve negatív tartalmak, másrészt hogy inkább jellemzőek-e a semleges, vagy inkább a poláris tartalmak.

<i>Polaritási együttható</i>	<i>Pozitív tartalmak – negatív tartalmak összes elem száma</i>
negatív polaritás	-1 < POL < -0,6
semleges polaritás	-0,6 < POL < 0,6
pozitív polaritás	0,6 < POL < 1

<i>Neutralitási együttható</i>	<i>semleges tartalmak – (poz.+neg. tartalmak) összes elem száma</i>
alacsony neutralitás	-1 < POL < -0,6
közepes neutralitás	-0,6 < POL < 0,6
magas neutralitás	0,6 < POL < 1

(Bokrétás és mtsai, 2007)

A pozitív-negatív besorolás mellett a szavakat tartalmuk szerint is csoportosítottam, amely az előzőnél jóval egyszerűbbnek bizonyult. Meglehetősen tisztán kirajzolódtak a faktorok, melyek alapján vizsgálati személyeim a cigányságot meghatározták.

A cigányság-kép polaritását tekintve inkább negatívnak bizonyult, mint pozitívnak, és inkább polárisnak, mint semlegesnek. A negatív elemek száma 20 volt, a pozitívak száma 14, a semlegeseké pedig 11 (össz elemszám: 45). Mindazonáltal a különbség nem jelentős a két poláris kategória között (POL=-0,133, semleges polaritás), amennyiben a fent leírt számítási módot használjuk. A neutralitás közepes szintű (NEU=-0,511), ami azt sugallja, hogy a reprezentáció minden típusú elemet tartalmaz, de nagyobb számban értéktelítetteket.

A tartalmi kategorizáció során a következő csoportok rajzolódtak ki:

(Hátrányos) szociális helyzet (11 elem, ebből 9 negatív, 2 semleges): olyan fogalmak szerepelnek, mint „szegénység”, „putri”, „korai házasság”.

Kultúra (9 elem, ebből 5 pozitív, 4 semleges): megemlíti a zenét, a jóslást, a babonát, az indiai származást stb.

Testi és lelki tulajdonságok (7 elem, ebből 3 pozitív, 4 semleges), például „barnaság”, „hangosság”, vidámság”.

Társadalmi elutasítás (6 elem, mind negatív), például: „elnyomás”, „elutasítás”, „megkülönböztetés”.

Deviancia (5 elem, mind negatív), például: „lopás”, „verekedés”, „csalás”.

Társas értékek (4 elem, mind pozitív): szeretet, családi összetartás.

A leggyakrabban előforduló asszociáció a szegénység volt, amely tisztán négy alkalommal fordult elő, ezen kívül egyszer említették a rossz életkörülményeket mint ennek szinonimáját, és egyszer a nagy gazdagsággal párba állítva, amely egyben utal a (feltételezett) finansiális szélsőségekre az etnikumon belül. Tehát a szegénységet a megkérdezettek több, mint fele megemlítette az első öt dolog között, ami a cigányságról eszébe jut.

A második leggyakoribb asszociáció (mely külön kategóriaként is szolgál) a társadalmi elutasítás, amelyet szintén hatan tartottak meghatározó tényezőnek. Ez némileg ellentmond annak, hogy saját bevallásuk szerint nagyon ritkán találkozunk elutasító magatartással életükben, illetve rámutat arra, hogy közvetett szinten mégis szembesülnek ezzel.

Fontosak azonban a pozitív asszociációk is, melyeket a kultúrával, társas értékekkel és az emberi tulajdonságokkal kapcsolatban is megemlítenek. Ez mutat rá, hogy a cigánykép nem egyértelműen negatív, sok olyasmi látható benne, amiért „érdemes lehet” ehhez a csoporthoz tartozni. Ezekben a kategóriákban található a személyesebb jellegű gondolatokat, mint a „szabad életstílus/mentalitás”, „vidámság”, a család összetartása, az odaadó szeretet.

Végül jelentős kategória volt a devianciával kapcsolatos szavak csoportja. Ez arra utal, hogy a vizsgálati személyek szembesülnek saját csoportjuk negatív cselekedeteivel, illetve gondolkodásuk részét képezik a többségi társadalom sztereotípiái. Ezt még tisztábban láthatjuk, ha szemügyre vesszük a bővebb szöveges kifejtéseket.

„...úgy gondolom, hogy van alapjuk, hogy ezt csinálják. [hogy a magyarok előítéletek a romákkal szemben] [...] Hát mondjuk, engem személy szerint nem érint. Kicsit izé. Furcsa, mert rossz azért, nyilván rossz. Mondjuk, ehhez hozzátartozik, hogy én ezt már úgy fogom föl, hogy erre azért alap is van, mert megteremtették a cigányok, mert megteremtették...” (egyetemista férfi, 30 éves)

„...így a cigányságról így negatív értelemben szerintem nekem is van képem. Hogy lopnak, csalnak, de hát nem tudom, én elfogult vagyok, én szeretem őket.” (egyetemista lány, 20 éves)

Megjelenik egy ehhez kapcsolódó, érdekes cigányság-ábrázolási mód, a cigányság jó és rossz dimenzió mentén hasított ábrázolása. Szinte mindenhol megemlíti a „jó cigá-

nyok” és „rossz cigányok” csoportjait, akiket nem összetartozóként, nem együtt kezelendőként írnak le. Így például:

„Hát szerintem két típus van, vannak az ilyen rosszabb vérűek úgymond, akik azt hiszik, hogy a cigányság az, hogy én most megverek ezt, meg belekötök, és van a jobbik oldal is, akik teljesen normálisak, és gondoskodnak magukról, és úgy adnak magukra... (L. L. gimnazista lány, 16 éves)

„Hát van ilyen, meg olyan. Van sokfajta. Van, akiket már nem lehet kinevelni abból az életből, amiket ők csinálnak, de vannak olyanok, akiket meg lehet... mert például vannak olyan gyerekek, akiket eleve arra tanítanak, hogy hogyan kell lopni, meg ilyenek, de vannak olyanok, akiket nem, hanem arra, hogy minél becsületesebbek legyenek, meg hogy tanuljanak sokat...” (L. T. gimnazista fiú, 16 éves)

Elmondják, hogy a negatív tulajdonságokat nem lehet általánosítani, a sztereotípiák legfájóbb pontja, hogy mindenkire vonatkoztatják őket, anélkül, hogy figyelembe vennék az egyes embert. Úgy vélem, ez a jó-rossz dimenzió mentén történő szétválasztás egy énvédő mechanizmus része lehet, mely által a vizsgálati személyek pozitív tulajdonságokkal rendelkező vonatkoztatási csoportot hoznak létre maguknak, melyet értelmezhetünk kognitív disszonancia redukciónak. Tehát ez a csoport a cigányság becsületes, többségi normáknak is eleget tevő, esetlegesen a társadalomban felfelé haladó (de semmiképp sem leszakadó) része, amelyre nem igazak az előítéletek.

Megvitatás

A mintából 2 főnél állapítottam meg gyenge (minimális) roma identitást, 6 főnél közepesen erőset, és 3 főnél erőset. Az interjúkból kitudt, hogy a család hagyományosságának és a roma környezetnek szerepe lehet az identitás erősségének alakulásában. Így a hagyományos család és a roma környezet hiánya gyengíti, meglétük pedig jelentősen erősíti a cigány identitást. A mérsékelt hagyományos család megléte viszont még roma környezet hiányában is elegendő ahhoz, hogy kialakuljon a roma azonosulás, ilyenkor általában közepes erősségű identitást találunk. Mindezen megfigyelések támogatták az első hipotézisemet. A hagyományos család hiánya több szempontból is gyengítheti a roma identitást: egyrészt az egyén nem találkozik nap mint nap a cigány kultúrával, ez nem válik élete részévé. Másrészt a hagyományok elvesztése utalhat tudatos vagy tudattalan asszimilációs attitűdökre, melyek valószínűleg a gyermeknevelésben is megmutatkoznak.

Nem találtam bizonyítékot arra, hogy a kortársak elfogadása és a megtapasztalt elutasítás befolyásolná az identitásalakulást. Ennek ellenére nem szeretném kizárni ezt a lehetőséget. Nem tudtam ugyanis vizsgálni a közvetetten megtapasztalt elutasítást: a roma környezet elbeszéléseiben megformálódó többségi társadalom képét és a médián keresztül érkező előítéletességet. Ezek mind hatással lehetnek arra, hogy a személy valóban milyen elvárásokat alakít ki a többségi társadalom előítéletességéről, amelyről ekképpen nem kaphattam pontos képet vizsgálatom során.

Harmadik hipotézisemet igazolja, hogy megfigyelhető volt, különösen a közepes erősségű identitással rendelkező személyeknél, hogy az identitás olyan elemeket tartalmazott, amelyek egybeestek a többségi társadalom értékrendjével. Ellenben elutasították a cigány kultúra azon elemeit, amelyek ellentmondanak a többségi normarendszernek.

Az identitásstratégiákkal kapcsolatos hipotéziseim (2. hipotézis) korrekcióra szorultak: azt tapasztaltam ugyanis, hogy a hagyományörző család, a tapasztalt elfogadás, a sikeres beilleszkedés inkább eredményez roma identitást, amelyben nem jelennek meg magyar identitáselemek (vagy ha mégis, azok nem egyenrangúak a roma identitással, így nem címkézhetőek kettős identitásnak). A Tóth-féle besorolás (2008) szerint ezt disszociatív identitásnak kellene neveznünk. Én ezzel nem értek egyet, mert nem jelent meg a többségi identitás elemeinek elutasítása sem, ez a téma teljesen érintetlen maradt.

Pontosabb lenne úgy fogalmazni, hogy a cigány identitás elegendő támaszt, viszonyítási alapot nyújtott a személynek az önmeghatározáshoz, melyet nem volt szükséges más identitáselemekkel kiegészíteni.

Mindazonáltal hipotézisem egy részét igazolja az, hogy a kettős identitás lett a domináns identitásstratégia, amely a tapasztalt elfogadás, a sikeres beilleszkedés és a mérsékelt hagyományörző család kontextusában jött létre.

Az egy esetben tapasztalt identitásválság nem a megtapasztalt elutasítás következménye, hanem a család önmeghatározásának bizonytalanságáé. Tehát egy biztos család identitás-hiányának következményeként írható le.

A további két identitásstratégia különlegesnek tekinthető, és úgy vélem, magyarázatához további kutatásra lenne szükség.

A cigányság-kép vizsgálata beigazolta a hipotézist, miszerint pozitív és negatív elemek

A cigányság-kép vizsgálata beigazolta a hipotézist, miszerint pozitív és negatív elemek egyaránt megjelennek majd. A válaszokat elemezve egy több faktoros, árnyalt cigányság-képet látunk, melynek azonban sarkpontjai a társadalmi elutasítás, a rossz szociális helyzet. Emellett erőteljes faktorként jelenik meg a cigány kultúra fontossága. Az is elmondható, hogy a hipotézis második része is igaznak bizonyult, tehát a reprezentációk közt találunk belülről jövő önjellemzést, és olyat is, amely inkább a többségi társadalom felől érkező roma-reprezentációként értelmezhető.

egyaránt megjelennek majd. A válaszokat elemezve egy több faktoros, árnyalt cigányság-képet látunk, melynek azonban sarkpontjai a társadalmi elutasítás, a rossz szociális helyzet. Emellett erőteljes faktorként jelenik meg a cigány kultúra fontossága. Az is elmondható, hogy a hipotézis második része is igaznak bizonyult, tehát a reprezentációk közt találunk belülről jövő önjellemzést, és olyat is, amely inkább a többségi társadalom felől érkező roma-reprezentációként értelmezhető. A többségi társadalom vélekedéseinek megjelenése a roma ön-reprezentációkban egybecseng a Bokrétás és munkatársai (2007) által végzett kutatás eredményeivel, ahol a többségi iskolába járó tanulók esetében ugyanezt a jelenséget figyelték meg (főleg a negatív asszociációk tekintetében)

További fontos megfigyelés a cigányság hasított képe, melyben a vizsgálati személyek az egységes cigányság helyett „jó” és „rossz” cigányokat látnak, ezzel egy pozitív azonosulási lehetőséget létrehozva. Ez bármely identitásstratégia mellett megtalálható volt. Ennek magyarázatára két feltételezés volt: az egyik az énkép koherenciájának védelme, illetve a kognitív disszonancia

csökkentése (Festinger, 2000), ami abból fakadhat, hogy a személyek egyszerre azonosulnak két csoporttal, melyből legalább az egyik erős negatív sztereotípiákkal viszonyul a másikhoz. A folyamat lényege lehet a sztereotipizált csoport felosztása, és egy csoportrészt felmentése a negatív viszonyulás alól, ami a továbbiakban biztonságos azonosulási pontként szolgálhat. A másik magyarázati lehetőség az, hogy a felosztás a többségi társadalom vélekedéseit tükrözi, tehát egy átvett reprezentáció az, amit megfigyelhetünk. Egy későbbi kutatás alkalmával érdekes lehet ennek a reprezentációnak a mélyebb megismerése, eredetének felkutatása. Az is elmondható, hogy a hipotézissel ellentétben sem az identitás erőssége, sem az identitásstratégiák típusa nem mutatott összefüggést a cigányság reprezentációjának minőségével.

Kutatásom egyes eredményei tanulságosak lehetnek bizonyos integrációs és segítő programok kialakításakor. Fontos ugyanis szem előtt tartani, hogy az itt megkérdezett roma fiatalok, akik sikeresen teljesítik az iskolarendszer kihívásait, mind más és más identitásstruktúrával rendelkeznek, viszont roma identitásuk sok esetben megtartott. Ez azt jelenti, hogy nem feltétlenül szükséges az asszimiláció, sőt, még a kettős identitás sem ahhoz, hogy az egyén sikeresen szocializálódjon a többségi társadalomba. Viszont az egyes intervenciók stratégiák kialakításakor figyelembe kell venni az adott egyének vagy közösségek törekvéseit: máshogy érdemes megközelíteni egy asszimilációs törekvésekkel rendelkező, egy stabil roma identitással rendelkező, egy erősen hagyományörző vagy egy kettős identitással rendelkező csoporthoz. A fejlődés, illetve fejlesztés mindhárom esetben lehetséges, de más-más stratégiák lehetnek eredményesek.

Mindazonáltal ez az eredmény nem tekinthető evidenciaként, hiszen a minta meglehetősen kicsi, a mintavétel pedig nem reprezentatív. Úgy vélem, a kérdés egy következő kutatásban érdemes további, kiterjedtebb vizsgálatra. Érdemes lehetne az interjúkat egy standardizáltabb, szigorúbban végigkövetett szempontrendszer szerint kialakítani és végigvinni. Az interjúk narratív tartalomelemzése szövegelemző szoftver segítségével újabb, árnyaltabb eredményeket hozhat. Érdekes eredményekkel szolgálhat az asszociációs kérdés kibővítése több célszóval és több kért asszociációval (lásd: *Bokrétás és mtsai*, 2007). Jelen vizsgálatban nem volt lehetőségem független értékelőket felkérni a szavak osztályozására, de egy nagyobb szabású vizsgálatban ezt is fontos lenne szem előtt tartani. Az értékelítettség megállapítására érdemes lenne roma segítőt felkérni. Természetesen elengedhetetlen lenne a minta kibővítése. Esetlegesen érdekes eredményekkel szolgálhat alacsonyabb iskolázottságú rétegek bevonása a vizsgálatba, amely összehasonlítható lehetőségeként is szolgálna.

Mellékletek

I. Adatok

Név:

Származási hely (hol, mekkora):

Általános iskola (hol, mekkora):

Család nagysága:

Testvérek kora:

Szülők iskolai végzettsége:

Szülők foglalkozása:

Melyik szülő roma?

Mennyire tartod a családodat jómódúnak? (1 nagyon szegény, 5 nagyon gazdag)

1 2 3 4 5

II. Mintakérdések

(Témakörök: Család, gyerekek, általános iskola, gimnázium [tanárok, diáktársak, barátok], tervek a jövőben, ön-meghatározás, kép a cigányságról, hagyományok)

Honnan származol?

A családban hányan vagytok? Hogyan jellemeznéd ezt a családot? (Mik az első dolgok, amik eszedbe jutnak, amikor rájuk gondolsz?)

Mivel foglalkoznak a szüleid?

Mesélj egy tipikus történetet, amivel a gyerekkorodat jellemeznéd!

Hova jártál általános iskolába?

Milyen élmény volt ez? Milyen volt a közösség? Megtaláltad velük a közös hangot? Hogy jöttél ki a tanárokkal?

Volt, hogy elutasítást tapasztaltál valamelyik oldalról? Miért? Mesélj egy történetet!

Milyen tanuló voltál? Mikor döntötted el, hogy gimiben szeretnél tanulni? A családod mit szolt?

Most hogy érzed magad a gimnáziumban? A közösségbe tartozónak érzed magad? Esetleg volt olyan, hogy székáltak azért, mert roma vagy? Mit éreztél, gondoltál ilyenkor?

Könnyen sikerült barátokat szerezned? Kiket tartasz a szorosabb baráti körödnek most? Ha velük vagy, szóba szokott kerülni az, hogy roma vagy?

Szeretnél továbbtanulni? Merre? Mit szeretnél csinálni felnőtt korodban?

Ha megkérdeznék, hogy „ki vagy Te?”, akkor mi lenne az az első öt dolog, amit erre válaszolnál?

Ha azt kérdeznék tőled, kik azok a cigányok, vagy hogy milyenek ők, mi lenne az, amit mindenképp elmondanál?

Számokra mit jelent az, hogy roma/cigány vagy? Befolyásol ez valamit? A jelenben vagy a jövőben?

Vannak tipikusan roma szokásaitok, hagyományaitok?

Beszéltetek valamelyik cigány nyelvjárást?

Fontosnak tartod, hogy megismerd a cigány hagyományokat, meséket, nyelvet?

III. Etikai jóváhagyási kérelem

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM

Bölcsészettudományi Kar

Pszichológia Intézet

SZEGED UNIVERSITY

Institute of Psychology

Faculty of Arts

6722 SZEGED, Petőfi S. sgt. 30-34.

Tel.: (62)544-509

Tel.+Fax: (62)544-509

Petőfi S. sgt. 30-34., H-6722 SZEGED

Phone: (36 62) 544-509

Phone and Fax: (36 62) 544-509

Etikai jóváhagyást igénylő űrlap

B/ diák kutatók számára

1. A kutatás címe: Roma fiatalok identitásának és énképének alakulása

2. A kutatásért felelős oktató neve, beosztása: Dr. Szenes Márta

A diák résztvevő/k/ neve: Békés Nóra

3. A kutatás melyik kategóriába esik:

kurzus munka; ebben az esetben, kurzus neve:.....

műhelymunka

szakdolgozati munka

TDK munka

egyéb:

3. A kutatás rövid ismertetése az etikailag érzékeny pontokra való kitéréssel (etikai kockázat felmérés) és a javasolt kutatás indoklásával

A vizsgálatban interjúkat szeretnék készíteni roma fiatalokkal. Problémás pontot jelenthet a téma társadalmilag meghatározott érzékenysége, és az interjúalanyok azonosíthatósága.

4. Az etikai kockázat kiiktatására illetve minimalizálására szolgáló tervezett eljárások ismertetése, kitérve az informált beleegyezés megszerzésének módjára.

Az kutatásban való részvétel teljesen önkéntes alapú. Az interjúalanyoktól (illetve amennyiben kiskorúak, szüleiktől is) informált beleegyezést kérek, levélben tájékoztatom őket a kutatásról. A gimnazista korosztály esetében az iskolát is tájékoztatom a kutatás módjáról, témaköreiről stb. Az interjú kérdéseit, érzékeny pontjait témavezetőmmel, és más gyakorló pszichológussal is áttekintem, elővetelezem a lehet-

séges hibákat, sérelmeket, félreértéseket. Az interjú során a lehető legnagyobb körültekintéssel járok el annak érdekében, hogy a megkérdezett ne érezze magát kellemetlenül, vagy esetleg megsértve, felkavarva. Amennyiben ez mégis bekövetkezik, igyekszem tisztázni a félreértést, átbeszélni a problémát.

Az interjúk során megszerzett információkat és elkészített hanganyagokat bizalmasan kezelem, ezeket harmadik félnek nem adom ki. A hanganyag további sorsáról a megkérdezett dönthet. A dolgozatban nem idézek olyan hosszúságú szöveget, amelyből a megkérdezett felismerhető lenne.

A Tanszéki Etikai Bizottság döntése:

A/ Jövőhagyjuk a kutatást etikai szempontból

B/ Javasoljuk a javasolt eljárás felülvizsgálatát

Irodalom

- Biendorffer Gy. (2001): Etnikai csoport a nemzetben. In: Pál E. (szerk.): *Útközben. Tanulmányok a társadalomtudományok köréből Somlai Péter 60. születésnapjára*. Új Mandátum, Budapest.
- Bokrétás I., Bigazzi, S. és Péley B. (2007): Átmenet – Identitás – Cigányság. I. Az értelmiségi lét felé haladó cigány fiatalok identitásalakulása. *Pszichológia*, 27. 4. sz. 299–326.
- Brewer, M. B. és Weber, J. G. (1999): A személyközi, illetve a csoportközi társas összehasonlítás önértékelésre gyakorolt hatásai. In: Hunyadi Gy., Hamilton, D. L. és Anh, N. L. L. (szerk.): *A csoportok percepciója*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Dupsik Cs. (2009): *A magyarországi cigányság története*. Osiris, Budapest.
- Erikson, E. H. (1991): *A fiatal Luther és más íráskok*. Gondolat, Budapest.
- Erős F. (2001): *Az identitás labirintusai*. Osiris–Janus, Budapest.
- Feischmidt M. (2008): A boldogulók identitásküzdései. Sikeres cigányszármazásúak két aprófaluból. *Beszélő*, 13. 11. sz. 96–115
- Festinger L. (2000): *A kognitív disszonancia elmélete*. Osiris, Budapest.
- Havas Gábor és Kemény István (1995): A magyarországi romákról. *Szociológiai Szemle*, 5. 3. sz. 3–20.
- Ladányi János és Szelényi Iván (1997): Ki a cigány? *Kritika*, 12. sz. 3–6.
- Szuhay P. (1999): *A magyarországi cigányok kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. Panoráma, Budapest.
- Tóth K. D. (2008): *Sikeres cigányok identitása Angliában és Magyarországon*. L'Harmattan, Budapest.